

Explaining the Conceptual Model of Social Integration in Iranian Urban Fabrics with an Emphasis on Anthony Giddens' Structuration Theory (Case Study: Nobar Neighborhood, Tabriz)¹

Morteza Mirgholami², Parisa Hashempour³, Ahad Nejad Ebrahimi⁴, Elnaz Zarghami Soltan Ahmadi⁵

Received: 2025-08-09, Accepted: 2026-05-19

DOI: 10.22034/rau.2026.2068067.1239

Extended Abstract

Historical urban fabrics in Iran, despite possessing significant spatial and identity-related potential, have faced considerable challenges in recent decades. These challenges primarily include weakening of social relations, decline in neighborhood interactions, and rupture in social integration. Over the years, most urban interventions in these historical areas have prioritized functional and physical dimensions, neglecting the social and semantic mechanisms that underpin these fabrics. Consequently, this research aims to address the lack of a theoretical framework for understanding social integration of historical urban areas, focusing on the reciprocal relationships between social actors and urban structures. This study seeks to elucidate the concept of social integration in Iranian urban fabrics by establishing a theoretical framework to analyze the interactions between human agencies and urban systems.

The main objective of the research was to explore and conceptualize a model

1. This paper extracted from the Dissertation of the Forth author titled "REDISCOVERY OF THE CONCEPT OF INTEGRATION IN URBAN FABRICS BASED ON THE SOCIAL COHESION OF NEIGHBORHOODS (CASE STUDY: NOBAR AND SORKHAB NEIGHBORHOODS)", by guidance of the First author and the second author and advice of the third author, which was in progress in the Tabriz Islamic Art university.
2. Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Urban Design, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
Email: m.mirgholami@tabriziau.ac.ir 0000-0001-7824-7255
3. Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Architecture, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
Email: p.hashempour@tabriziau.ac.ir 0000-0001-7170-7722
4. Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Architecture, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
Email: Ahadebrahimi@tabriziau.ac.ir 0000-0001-6025-1942
5. Ph.D. Candidate, Faculty of Architecture and Urban Planning, Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran (Corresponding author).
Email: e.zargami@tabriziau.ac.ir 0009-0000-4827-8333

of social integration applicable to Iranian urban fabrics, with particular emphasis on the theoretical foundations of Anthony Giddens' Structuration Theory. This model was applied in the context of the Nobar neighborhood in Tabriz, to address two fundamental research questions: What is an indigenous model of social integration? and How can such a model contribute to social cohesion and unity in the Nobar neighborhood?

To explain the pattern of social integration in urban contexts, the Nobar neighborhood was selected as a case study due to its proximity to the central core and rich architectural heritage. Nobar is one of the historical neighborhoods of Tabriz, located in the south of the city. It is bounded by Rasteh Kocheh to the north, Yaniq Hills to the south, Maralan to the east, and Cherandab and Mahadamahin to the west. The Nobar neighborhood includes prominent elements such as the municipality building, the Qad-Khodabashi Mosque, the Nobar Mosque, the Madine Mosque, the Maidan Mosque, the Minasaz Mosque, the Sanjesh Museum, the Nikdel House, the Sedqiani House, the Behnam House, and the Shahriar House.

The research is of an applied nature and employs a qualitative methodology. The study was conducted using a qualitative content analysis, with data collected from in-depth, semi-structured interviews with 20 residents and local shopkeepers. The interviews were analyzed using open, axial, and selective coding techniques, facilitated by Atlas.ti software. The process of data collection continued until theoretical saturation was reached, at which no new information emerged, ensuring a comprehensive understanding of social integration in the neighborhood.

The research findings revealed that social integration within the Nobar neighborhood is not merely a static attribute, but rather a dynamic, multifaceted phenomenon formed by the reciprocal interaction between residents and four key structural dimensions: functional, physical, social, and semantic. The physical and functional structures, such as land-use patterns, access networks, and architectural forms, serve as both the resources and the rules that underpin everyday social actions. These structures enable residents to engage in social interactions and thus play a significant role in the reproduction of social integration. Furthermore, these structures are continuously influenced by the actions of social actors and can either reinforce or disrupt the established social order.

In contrast, the social and semantic structures—such as trust-building, neighborly relations, sense of belonging, and vitality—are equally crucial in determining the continuity of social cohesion. These structures do not merely act as passive entities; they are actively produced and maintained through the everyday interactions of residents, who create and strengthen bonds within the neighborhood. As residents share common spaces, engage in rituals, and carry out their daily routines, they both experience and contribute to the social fabric that binds the neighborhood together. Thus, the continued social cohesion of Nobar depends not only on the physical infrastructure and resources available but also on the social and emotional connections between the individuals who

inhabit these spaces.

The results clearly demonstrate the application of Giddens' "duality of structure" at the neighborhood level. According to Giddens, structures are not just external forces that shape individual actions; they are both the outcome of human actions and the conditions that make those actions possible. This concept was well-represented in the Nobar neighborhood, where social structures—such as physical infrastructure, social institutions, and collective memories—are constantly reproduced and reshaped through the daily actions of the residents.

One of the significant innovations of this research lies in the operationalization of Giddens' abstract and theoretical concepts, such as the "duality of structure," into a practical and applicable model for analyzing social integration in historical urban fabrics. The conceptual model developed in this study offers a new lens through which urban planners and designers can analyze the interactions between the various elements of the urban fabric and understand how these interactions facilitate or hinder the development of social integration. This model can be utilized as both an analytical tool and a practical framework for urban planning and design, specifically in formulating interventions aimed at enhancing social cohesion, unity, and resilience in urban neighborhoods, particularly in historical areas prone to social fragmentation. Furthermore, this research provides valuable insights for policymakers and urban designers involved in the regeneration of historical urban fabrics in Iran and similar regions. The study emphasizes that interventions aimed at restoring or enhancing social integration in urban neighborhoods must go beyond physical and functional improvements. It suggests that the social and cultural dimensions of urban fabrics should receive more attention, fostering a sense of belonging, mutual trust, and civic engagement. In particular, preserving the historic character of urban spaces, maintaining public spaces for social interaction (such as mosques, community centers, and public squares), and encouraging community participation in decision-making processes are essential strategies to ensure that interventions do not solely transform the physical structure of the neighborhood, but also contribute to the social integration of its residents.

The findings also highlight the potential risks of disruptive urban interventions, such as the construction of new roads, residential high-rises, and the introduction of non-local residents, which could undermine the delicate balance of social integration. However, the research also demonstrates that residents have the ability to resist these changes through conscious actions, such as holding community events, preserving local traditions, and countering the commercialization of their neighborhood. These resistance actions contribute to maintaining social integration even in the face of urban transformations that threaten the neighborhood's social fabric.

In conclusion, the results of this research confirm that social integration is a dynamic, evolving process that depends on the ongoing interactions between physical structures, social actors, and cultural meanings within the urban fabric. The theoretical framework developed in this study, grounded in Giddens' Struc-

turation Theory, offers a novel and comprehensive approach to understanding social integration in historical urban areas. This approach can be utilized in urban planning and design practices, ensuring that future interventions foster cohesive, resilient, and sustainable urban communities. As cities continue to evolve, it is crucial that urban interventions preserve not only the physical elements of the built environment, but also the social and cultural fabric that imbues these spaces with meaning and their inhabitants with value.

Keywords: Social cohesion, Integration, Atlas.ti, Nobar neighborhood of Tabriz, Anthony Giddens's Structuration Theory.

تبیین الگوی مفهومی هم‌پیوندی اجتماعی در بافت شهرهای ایرانی با تأکید بر نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز (نمونه‌پژوهی: محله نوبر شهر تبریز)^۱

مرتضی میرغلامی^۲، پرینا هاشم‌پور^۳، احد نژاد ابراهیمی^۴، ائلناز ضرغامی سلطان‌احمدی^۵

تاریخ دریافت: ۱۸-۰۵-۱۴۰۴، تاریخ پذیرش: ۲۹-۰۲-۱۴۰۵

DOI: 10.22034/rau.2026.2068067.1239

چکیده

بافت‌های تاریخی شهری در ایران، برخلاف برخورداری از ظرفیت‌های کالبدی و هویتی ارزشمند، در دهه‌های اخیر با تضعیف روابط اجتماعی، کاهش تعاملات محله‌ای و گسست هم‌پیوندی اجتماعی روبه‌رو شده است. بنابراین ضرورت تبیین هم‌پیوندی اجتماعی در چارچوب نظری که بتواند رابطه متقابل میان کنشگران و ساختارهای شهری را بیان کند، به عنوان مسئله اصلی این پژوهش مطرح می‌شود. این پژوهش درصدد است تا الگوی مفهومی هم‌پیوندی اجتماعی در بافت‌های شهری ایرانی با تأکید بر نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز تبیین کند و این الگوی مفهومی را در محله نوبر شهر تبریز مورد واکاوی قرار دهد. پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت کیفی بوده و با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های عمیق نیمه سازمان یافته با ۲۰ نفر از ساکنان و کسبه محله گردآوری و با استفاده از کدگذاری باز، محوری و گزینشی در نرم‌افزار Atlas.ti تحلیل شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هم‌پیوندی اجتماعی در محله نوبر حاصل تعامل دوسویه میان کنش‌های روزمره ساکنان و چهار ساختار اصلی شامل ساختارهای کارکردی، کالبدی، اجتماعی و معنایی است. ساختارهای کالبدی و کارکردی به عنوان منابع و قواعد مادی، بستر کنش اجتماعی را فراهم می‌آورند، در حالی که ساختارهای اجتماعی و معنایی نیز از طریق تقویت اعتماد اجتماعی، روابط همسایگی، حس تعلق و سرزندگی نقش تعیین‌کننده‌ای در تداوم هم‌پیوندی اجتماعی ایفا می‌کنند. این نتایج بازتابی روشنی از مفهوم «دوسویگی ساخت» در نظریه گیدنز در مقیاس محله شهری ارائه می‌دهد. نوآوری پژوهش در کاربری

۱. مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری نگارنده چهارم با عنوان «بازشناسی مفهوم هم‌پیوندی در بافت‌های شهری با اتکا بر انسجام اجتماعی محلات (نمونه پژوهی: محله نوبر و محله سرخاب شهر تبریز)» می‌باشد، که با راهنمایی نگارنده اول و نگارنده دوم و مشاوره نگارنده سوم در دانشگاه هنر اسلامی تبریز در حال انجام است.

۲. استاد، طراحی شهری، گروه معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

Email: m.mirgholami@tabriziau.ac.ir

0000-0001-7824-7255

۳. استاد، معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

Email: p.hashempour@tabriziau.ac.ir

0000-0001-7170-7722

۴. استاد، معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

Email: Ahadebrahimi@tabriziau.ac.ir

0000-0001-6025-1942

۵. دانشجوی دکتری شهرسازی اسلامی، شهرسازی، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول).

Email: e.zargami@tabriziau.ac.ir

0009-0000-4827-8333

نظریه ساختاریاتی آنتونی گیدنز در حوزه طراحی شهری و ترجمه مفاهیم انتزاعی آن به یک الگوی مفهومی عملیاتی برای تحلیل هم‌پیوندی اجتماعی در بافت‌های تاریخی است. این الگوی مفهومی می‌تواند به عنوان چارچوبی تحلیلی و کاربردی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری با هدف تقویت انسجام اجتماعی و وحدت مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: انسجام اجتماعی، هم‌پیوندی، Atlas.ti، محله نوبر تبریز، نظریه ساختاریاتی آنتونی گیدنز

مقدمه و بیان مسئله

شهر همچون یک پیکر زنده، دارای ساختار و اندام‌های کالبدی گوناگونی است. یکی از مهم‌ترین این ساختارها، بافت تاریخی شهر است، بخشی که نمی‌توان آن را جدا از کل شهر در نظر گرفت و ساماندهی شهر نیز بدون توجه به محله‌های قدیمی امکان‌پذیر نیست. ارزش بافت تاریخی شهری، نه تنها به دلیل بناها و آثار تاریخی موجود در آن، بلکه به واسطه ارتباطات میان این عناصر شکل می‌گیرد. ارتباط مفهومی بنیادین در معماری و شهرسازی است که در تمام اصول آن جریان دارد. درک معنای ارتباط نیازمند شناخت مفاهیمی مانند جز و کل، پیوند و تأثیر متقابل است. تأثیر متقابل میان اجزا نشان‌دهنده نوعی پیوستگی و هماهنگی است. در بسیاری موارد ارتباط به معنای ایجاد نظم نیز تعبیر می‌شود، برای مثال زمانی که چند عنصر در قالبی سلسله‌مراتبی به یکدیگر مرتبط می‌شوند، نوعی نظم پدید می‌آید (توسلی، ۱۳۸۱: ۳۳). از سوی دیگر انسجام زمانی حاصل می‌شود که مجموع اجزا ترکیبی هماهنگ و متعادل بسازد که در آن ساختار کلی بر عناصر جزئی آن غالب باشد و آنها را در درون خود معنا ببخشد (Smith, 2010: 31).

پایداری و تداوم حیات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی هر جامعه‌ای در گرو وجود انسجام میان اجزا و عناصر تشکیل‌دهنده ساختار اجتماعی آن است. انسجام به معنای همسویی در اهداف، ارزش‌ها و نگرش‌هاست و در قالب یک فرایند اجتماعی که برخاسته از کنش‌های آگاهانه و اختیاری افراد جامعه شکل می‌گیرد. این مفهوم بر دگرگونی‌هایی در ساخت‌های گرایشی، ادراکی، ارزشی و باورهای انسانی که زمینه‌ساز شکل‌گیری رفتارها و کنش‌هایی متناسب با مسیر توسعه تأکید دارد (ازکیا، ۱۳۸۰: ۲۰). با این حال انسجام

اجتماعی مفهومی انتزاعی، پیچیده و تا حدودی مبهم به شمار می‌رود. این مفهوم ابعاد گوناگون پدیده‌های اجتماعی را به هم پیوند می‌زند و به جنبه‌های مختلف ساختار اجتماعی و در نهایت کیفیت زندگی اشاره دارد.

در شهرهای تاریخی ایران، الگوی ارتباطی فضاها شکلی واضح تر و قابل فهم تر به خود گرفته است. این ارتباط به‌ویژه در پیوند میان مرکز شهر و مراکز محلات از طریق گذرهای اصلی به عنوان عناصر ارتباط‌دهنده نمایان است (توسلی، ۱۳۸۱: ۳۷). در بافت‌های تاریخی ایران، انسجام میان فضاها شاخص شهری حسی از پیوستگی و توالی را در ذهن ناظر القا می‌کند، حسی که با حرکت در دل این بافت‌ها به‌وضوح قابل درک است. این انسجام نه تنها به روابط سازمان یافته و منظم میان فضاها و عناصر شهری و مسیرهای ارتباطی آنها بازمی‌گردد، بلکه به حضور انسان به عنوان عنصری زنده و حیاتی در این فضاها نیز بستگی دارد. انسان همواره در تعامل با محیط پیرامون خود قرار دارد، فرایند ارتباطی که تسلسلی، دائماً در حال تغییر و بدون نقطه آغاز و پایان مشخص است.

در گذشته شکل‌گیری و تکامل بافت‌های تاریخی به صورت تدریجی، هدفمند و آهسته بود. اما در سال‌های اخیر به واسطه دخالت‌هایی همچون تغییر در شبکه معابر، تعریض مسیرها، احداث ساختارهای جدید و جابه‌جایی جمعیتی از طریق مهاجرت ساکنان بومی و جایگزینی آنان با ساکنان جدید باعث بروز مشکلاتی نظیر گسیختگی و از میان رفتن پیوندهای کالبدی و اجتماعی در بسیاری از این بافت‌ها شده است. به بیان دیگر، روند توسعه کنونی شهرها به شکلی قطعه قطعه و بدون پیروی از الگوی منسجم در حال انجام است. این امر منجر به فقدان انسجام در ساختار شهری و از بین رفتن هویت بافت‌های قدیمی شده است (روشنی، حبیبی و سعیده زرابادی، ۱۳۹۶: ۴۱). به گونه‌ای که نمونه‌های بارز این موارد را در محلات بافت قدیمی شهرهای ایران نظیر اصفهان، شیراز، یزد و به‌ویژه تبریز می‌توان مشاهده کرد.

شهر تبریز در طی زمان سه دوره متمایز از دگرگونی بافت شهری را تجربه کرده است: دوره نخست دوره‌ای است که تغییرات آن بر اساس مفاهیم و ارزش‌های سنتی موجود در بافت شهری صورت گرفته است. در این دوره تحولات در هماهنگی با ساختار و فرهنگ محلی انجام می‌شدند. دوره دوم مقارن با آغاز حکومت رضاشاه پهلوی است. در این مرحله

اگرچه ساختارهای جدیدی وارد بافت شهر شدند، اما همچنان تأثیرپذیری از ارزش‌های سنتی حفظ شده بود. بنابراین از منظر حفظ ارزش‌های شهری، این دوره حالتی میانی دارد. دوره سوم نیز از اواخر دوران رضاشاه آغاز شده و با نگرشی متفاوت به خیابان‌ها و معابر شهری همراه بوده است. تأثیر این تغییرات را می‌توان در سه گروه از محلات شهری تبریز مشاهده کرد: گروه اول شامل محلاتی در هسته تاریخی و بافت قدیمی شهر نظیر نوبر، مهاده مهین، چهارمنار، خیابان، ویجویه است. محلاتی که اگرچه عملکرد کالبدی آنها تضعیف شده، اما ساختار اجتماعی و تعاملات جمعی همچنان پابرجا است. این محلات به لحاظ پیوند درونی منسجم و قوی و از لحاظ کالبدی از طریق مسیرهای قدیمی قابل شناسایی هستند. گروه دوم محلاتی نظیر محلات باغمیشه، سرخاب، شتربان و امیرخیز هستند که ساختار اصلی آنها بیشتر با محورهای اصلی شهر در ارتباط است. در این محلات هم‌پیوندی از طریق همپوشانی در ساختار کالبدی-فضایی قابل شناسایی است. گروه سوم شامل محلاتی مانند ایده لو، قربانی، اسماعیل بقال و... هستند که تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در زمان کوتاهی به صورت مناطق حاشیه نشین شکل گرفته است. این محلات اغلب از طریق الحاق روستاهای پیرامونی به شهر به وجود آمده‌اند و از نظم یا انسجام مشخصی برخوردار نیستند (مهندسین مشاور نقش محیط، ۱۳۹۵: ۳۲۰-۳۱۹). لذا این پژوهش درصدد است تا با بهره‌گیری از نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز و تلفیق آن با معیارهای انسجام کالبدی و انسجام اجتماعی بافت‌های شهری، الگویی بومی در راستای هم‌پیوندی اجتماعی در بافت‌های شهری ایرانی ارائه نماید و این الگوی مفهومی را در محله نوبر شهر تبریز مورد واکاوی قرار دهد و به این سؤال‌های پژوهشی پاسخ دهد:

– الگوی بومی هم‌پیوندی اجتماعی چیست؟

– الگوی هم‌پیوندی اجتماعی می‌تواند به انسجام اجتماعی و وحدت در محله نوبر کمک نماید؟

پیشینه تحقیق

مطالعات متعددی در پژوهش‌های غربی و داخلی انجام شده که هریک از منظر خاصی به تبیین مفهوم هم‌پیوندی اجتماعی پرداخته است. کای ولی^۱ (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «سنجش انسجام اجتماعی ساکنان در بلوک‌های تاریخی: پرونده هاربین

چین» برای دستیابی به برنامه‌ریزی فراگیر و پایداری اجتماعی پنج بعد انسجام اجتماعی نظیر یکپارچگی رفتاری، یکپارچگی فرهنگی، یکپارچگی صنعتی، یکپارچگی فضایی و یکپارچگی مدیریتی را مورد بررسی قرار داده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که ساختار عوامل اندازه‌گیری انسجام اجتماعی ساکنان با پنج بعد یکپارچگی رفتاری، یکپارچگی فرهنگی، یکپارچگی صنعتی، یکپارچگی فضایی و یکپارچگی مدیریتی با مدل نظری متشکل از عوامل انتخاب شده در ابتدا مطابقت دارد. ویکز، زانو، کوکوران و هیپ^۲ (۲۰۱۹) در مقاله‌ای با عنوان «گذرهای اجتماعی محله و انسجام اجتماعی ساکنان» به بررسی ارتباط بین انواع مکان‌های اجتماعی و غیر اجتماعی با تأکید بر سه شاخص انسجام اجتماعی در ۱۴۸ محله بریزن استرالیا پرداخته است. شبکه‌های همسایگی، همبستگی اجتماعی و پیوستگی محله سه شاخص مورد بررسی انسجام اجتماعی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد انواع خاصی از مکان‌ها برای انسجام اجتماعی مهم هستند. محیط کالبدی، حتی پس از کنترل زمینه اجتماعی-جمعیتی محلات، بر شبکه‌های همسایگی، انسجام اجتماعی درک شده و وابستگی عاطفی به مکان تأثیر می‌گذارند. بنابراین سرمایه‌گذاری در مکان‌هایی که ساکنان آن را پاتوق در نظر می‌گیرند و یک هویت جمعی مشترک را تشویق می‌کنند، ممکن است برای توسعه تعاملات معنادار و ادراکات از انسجام اجتماعی که ماندگارتر هستند، کارایی بالایی داشته باشد. این مطالعات بر نقش ساختارهای کالبدی و فضایی در تقویت انسجام اجتماعی تأکید دارند و نشان می‌دهند که کیفیت فضاهای شهری و مکان‌های اجتماعی می‌تواند زمینه‌ساز تعاملات محله‌ای و هم‌پیوندی اجتماعی باشد. ژانگ، یو، پوندیر و میجرینگ^۳ (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان «مشارکت مهاجران در جامعه و هم‌پیوندی اجتماعی در مناطق شهری» به تأثیر مشارکت مهاجران بر هم‌پیوندی اجتماعی آنها در مناطق شهری می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مشارکت اجتماعی می‌تواند نیازهای فوری مهاجران را برآورده کند و شبکه اجتماعی آنها را گسترش دهد. هم چنین زمانی که محیط مشارکت فاقد برخوردهای معنادار باشد، لزوماً به هم‌پیوندی اجتماعی کمک نمی‌کند. گائو، لیم، وانگ و شروپفر^۴ (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «از پیاده روی تا مکث: تأثیر ویژگی‌های فضایی بر گسیختگی اجتماعی-فضایی در مناطق نوآوری» به تأثیر ویژگی‌های فضایی مختلف بر «فعالیت‌های مکث»

گروه‌های مختلف اقتصادی-اجتماعی در یک منطقه نوآوری در سنگاپور می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که شاخص‌های فضاهای عمومی خوب طراحی شده مانند تنوع بصری و فضای سبز، به‌طور مداوم فعالیت‌های مکث را بهبود نمی‌بخشند و تحت تأثیر زمینه‌های عملکردی منحصربه‌فرد و انواع کاربری زمین هر بخش در منطقه متفاوت است. بنابراین طراحی‌های متناسب با زمینه، تعاملات اجتماعی معنادار را تشویق می‌کند و گسیختگی اقتصادی-اجتماعی را کاهش می‌دهند. این پژوهش‌ها با تمرکز بر مشارکت اجتماعی و کیفیت تعاملات، اهمیت کنش‌های اجتماعی در شکل‌گیری هم‌پیوندی اجتماعی را برجسته می‌کنند و نشان می‌دهند که صرف حضور فیزیکی در فضاهای شهری بدون تعاملات معنادار، الزاما به هم‌پیوندی اجتماعی منجر نمی‌شود. محمدی‌زاده، ماجدی و زرآبادی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «ارائه الگوی مفهومی از معیارهای انسجام و امتزاج در بافت محلات تاریخی با یکدیگر مطالعه موردی: محلات منطقه ۱ شهر کرمان» به بررسی معیارهای انسجام و پیچیدگی در ساختار ارتباطی میان محلات تاریخی پرداخته است. هدف این پژوهش طراحی الگویی مفهومی برای ایجاد انسجام میان محلات که با انعطاف‌پذیری مناسب، بتواند بستری برای همجواری مؤثر و هماهنگ میان این محلات فراهم آورد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اگر پنج شاخصه اصلی محلات شامل سازمان فضایی، پیوستگی، کالبد، اجتماع‌پذیری، معنا در تعامل با یازده شاخصه انسجام فضایی قرار گیرند، ماتریسی از تعاملات و برهم‌کنش‌های متقابل شکل خواهند گرفت. این ماتریس زمینه‌ساز شکل‌گیری یک شبکه منسجم محلات خواهد بود. سرابی و فلاح حسینی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «ارزیابی تطبیقی تأثیر ویژگی‌های اجتماعی بر میزان انسجام اجتماعی در محلات قدیمی و جدید شهر یزد» به بررسی رابطه بین تحصیلات، درآمد و احساس تعلق به عنوان سه ویژگی اجتماعی و سطح انسجام اجتماعی در دو نوع بافت شهری پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان داد که در بافت جدید (فاز یک آزادشهر) درآمد و تحصیلات نقش مهمی در افزایش آگاهی، مشارکت اجتماعی و در نتیجه تقویت انسجام اجتماعی ایفا می‌کنند. در بافت قدیم (محله پشت باغ) احساس تعلق مهم‌ترین عامل در ایجاد و تقویت انسجام اجتماعی است. همچنین عوامل منفی نظیر درآمد پایین، افزایش جمعیت سالمند و وجود جمعیت غیربومی در محلات قدیمی، باعث کاهش

انسجام اجتماعی گردیده است. پژوهش‌های داخلی نیز با تأکید بر شاخص‌هایی نظیر سازمان فضایی، اجتماع‌پذیری و احساس تعلق، نقش مؤلفه‌های اجتماعی و معنایی را در انسجام محلات تاریخی نشان داده است و بر اهمیت زمینه فرهنگی در بافت‌های ایرانی تأکید دارند. با وجود مطالعات ارزشمند پیشین، بررسی این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌ها بر شاخص‌های کالبدی-فضایی و سنجش مؤلفه‌های اجتماعی به صورت ایستا تمرکز داشته است. در این میان تبیین هم‌پیوندی اجتماعی به عنوان فرایندی پویا و برآمده از تعامل دوسویه میان کنش‌های روزمره شهروندان و ساختارهای کالبدی، اجتماعی و معنایی کمتر در قالب یک چارچوب نظری منسجم مورد توجه قرار گرفته است. بر این اساس جایگاه پژوهش حاضر در تبیین نظری سازوکار شکل‌گیری هم‌پیوندی اجتماعی در بافت‌های شهری ایرانی است. این پژوهش با بهره‌گیری از نظریه ساختاری-آنتونی گیدنز تلاش دارد پیوند میان عاملیت کنشگران و ساختارهای کارکردی، کالبدی، اجتماعی و معنایی را در مقیاس محله شهری به صورت نظام‌مند تبیین کند. بنابراین پژوهش حاضر با تلفیق یافته‌های تجربی مطالعات پیشین و یک چارچوب نظری می‌کوشد خلا موجود در تبیین فرایندی هم‌پیوندی اجتماعی را پوشش دهد.

مبانی نظری

برای رسیدن به چارچوب مفهومی پژوهش، بررسی مفاهیم انسجام کالبدی، هم‌پیوندی و انسجام اجتماعی و معیارهای انسجام کالبدی و انسجام اجتماعی و رویکردهای نظری مربوط به انسجام کالبدی و انسجام اجتماعی ضروری می‌باشد.

مفهوم انسجام کالبدی

انسجام کالبدی حاصل «پیچیدگی و درهم‌تنیدگی ساختار فضایی بافت» است که از طریق «تأثیر متقابل عناصر فضایی» موجب شکل‌گیری یک کلیت منسجم نظیر محله، ناحیه یا شهر می‌شود (Morris & Hess, 2012). در «طراحی شهری» مفهوم انسجام به معنای فرایند «سازمان‌دهی نظم فضایی» که در آن عناصر پراکنده به گونه‌ای به یکدیگر متصل می‌شوند که کلیتی یکپارچه را شکل می‌دهند (تولایی، ۱۳۸۷: ۲۵). البته واژه‌های دیگری نظیر هم‌پیوندی (Hillier, Greene & Desyl- 2000, las)، وحدت (اردلان و بختیار، ۱۳۹۰)، ساختارمندی (بیکن، ۱۳۹۵) برای تعریف انسجام به کار می‌رود.

مفهوم هم پیوندی

ارتباط و پیوستگی فضایی اساس شکل‌گیری روابط فضایی را تشکیل می‌دهند و مبنایی برای تحلیل هم‌پیوندی فضایی فراهم می‌کنند (Hillier, 2007). در این راستا الگوی هم‌پیوندی فضایی به عنوان شاخصی کاربردی مطرح می‌شود که با کمی‌سازی روابط فضایی، درجه افتراق یا انسجام فضایی را نمایان می‌سازد. این شاخص ابزاری تحلیلی برای مقایسه فرم‌های فضایی متفاوت و درک ارتباط آنها با ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی مشترک در بافت‌های شهری است (Hilli-er & Vaughan, 2007). در شهرهای سنتی ایران نیز مفهوم پیوستگی فضایی و ارتباط میان عناصر شهری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. ساختار فضایی این شهرها بر اساس الگویی شکل گرفته که در آن مرکز شهر و محلات پیرامونی از طریق گذرهای اصلی و بازار با یکدیگر پیوند می‌یابند. به بیان دیگر در شهرهای کهن ایرانی بازار و معابر اصلی نقشی کلیدی در ایجاد اتصال و هم‌پیوندی فضایی میان عناصر مهم شهری ایفا می‌کرد (بذرگر، ۱۳۸۲: ۸۶-۷۷).

مفهوم انسجام اجتماعی

انسجام اجتماعی یک مفهوم کلیدی در جامعه‌شناسی شهری است که می‌توان آن را به نوشته‌های مکتب شیکاگو (Park & Burgess, 2009) و انسجام اجتماعی را می‌توان پردازش هماهنگ و منسجم ساختارهای یک نظام اجتماعی تعریف کرد. مؤلفه‌های اصلی انسجام اجتماعی عبارتند از حقوق و فرصت‌های برابر در جامعه، ارزش‌های مشترک و اعتماد میان نظام‌های اجتماعی، احساس تعلق به جامعه، روابط اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی (Berger-Schmitt, 2002 ; Böhnke & Kohler, 2010). انسجام اجتماعی فرایندی از ادغام بین افراد، گروه‌ها و فرهنگ‌های مختلف (Park & Burgess, 2009) و مشارکت در طیف وسیعی از روابط اجتماعی برای رسیدن به هدف مشترک و ایجاد زندگی آینده است (Brissette, Cohen, 2000; Li, 2003). زندگی و پیامدهای سلامتی تأثیر می‌گذارد (Na & Hample, 2016). انسجام اجتماعی را می‌توان به دو دیدگاه ذهنی و عینی تقسیم کرد. دیدگاه ذهنی انسجام اجتماعی برای انسجام عینی مهم است (Liu et al., 2018). انسجام اجتماعی عینی به‌طور

گسترده توسط (Portes & Rumbaut, 2006; Semyonov, 2004; Glikman, 2009; Min & Mingang, 2004) مطالعه شده است، در صورتی که به دیدگاه ذهنی انسجام اجتماعی توجه نشده است. ابعاد انسجام اجتماعی به سطح جمعی، یکپارچگی و فراگیری روابط اجتماعی یک جامعه در همه سطوح اشاره دارد (Bosswick & Heckmann, 2007).

رویکردهای نظری در رابطه با انسجام کالبدی و انسجام اجتماعی

با توجه به اینکه شهروندان به عنوان اصلی‌ترین و بنیادین‌ترین منبع حیات‌بخش شهر شناخته می‌شوند، نگرش‌ها و الگوهای ذهنی آنان نقش اساسی در ایجاد هماهنگی و انسجام در بافت‌های شهری ایفا می‌کند. لذا برای درک این موضوع و پیدا کردن چارچوبی برای رسیدن به انسجام نظریه‌هایی نظیر نظریه راجر ترانسیک^۵ و نظریه ساختاری آتونی گیدنز^۶ مطالعه گردیده است.

انسجام در نظریه راجر ترانسیک

ترانسیک در حوزه طراحی شهری سه رویکرد اساسی را در تحلیل و سازمان‌دهی فضاهای شهری معرفی می‌کند که عبارت است از: نظریه نقش-زمینه به بررسی نسبت و تعامل میان توده‌های ساختمانی و فضاهای باز می‌پردازد. زمانی که این ارتباط متعادل و قابل درک باشد، شبکه فضایی از انسجام بالایی برخوردار می‌باشد و عناصر مختلف با ایجاد پیوندی منظم، شخصیت واحدی برای منطقه تعریف می‌کنند. اما در صورت عدم تعادل، اجزا از هم جدا شده و در نتیجه تبدیل به فضایی گمشده و از هم گسسته می‌شود. نظریه اتصال تلاش می‌کند تا ساختاری منسجم برای شهر تعریف کند که اجزا را از طریق شبکه‌ای از ارتباطات حرکتی (مانند خیابان‌ها، مسیرهای پیاده‌روی، و شریان‌های اصلی) به یکدیگر مرتبط می‌سازد. تمرکز این نظریه بیش از آنکه بر شکل کلی فضا باشد، بر نمودار سیرکولاسیون و حرکت تأکید دارد. نظریه مکان گامی فراتر از دو نظریه پیشین نهاده و ابعاد انسانی، فرهنگی، تاریخی و طبیعی را نیز وارد فرایند طراحی شهری می‌کند. ترانسیک معتقد است که یک طراحی شهری منسجم با ادغام ساختار فضایی برگرفته از نظریه نقش-زمینه و کیفیت‌های ارتباطی برگرفته از نظریه اتصال و پاسخگویی مسائل اجتماعی برگرفته از نظریه مکان محقق می‌شود. ترانسیک ۵ اصل کالبدی نظیر اتصال شبکه‌های پی

در پی، تداوم لبه‌ها، پل‌سازی منسجم، ایجاد محور و پرسپکتیو و تلفیق درون و بیرون و ایجاد رابطه میان آنها را برای طراحی منسجم شهری در نظر می‌گیرد (Trancik, 1986).

نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز

یکی از گونه‌های نظری مهم که از دهه ۱۹۷۰ میلادی در جامعه‌شناسی مطرح شده، نظریه‌های تلفیقی هستند. از نظر تئوری پردازان تلفیقی نه کنش فردی به‌تنهایی تعیین کننده ساختارهای اجتماعی است و نه ساختارها قادر به تعیین کامل کنش‌های فردی هستند. در واقع این نظریه‌ها بر تعامل دوسویه میان فرد و ساختار تأکید دارند. در این میان آنتونی گیدنز با ارائه نظریه ساخت‌یابی، مدل پویایی از رابطه میان کارگزار و سیستم ارائه می‌دهد. به باور گیدنز، از یک سو انسان دارای استقلال، انگیزه و قابلیت کنش آگاهانه است و از سوی دیگر، نهادهای اجتماعی نقش سامان‌دهنده تعاملات اجتماعی را ایفا می‌کنند. این تعامل دوسویه را گیدنز تحت عنوان دو سویگی ساخت معرفی می‌کند که ساختارها هم محصول کنش‌ها و هم شرایط امکان آن هستند (توحید فام و حسینیان امیری، ۱۳۸۸: ۸۰). نظریه ساخت‌یابی در تلاش است تا چارچوبی نظری برای تحلیل زیست اجتماعی در جامعه مدرن فراهم کند. گیدنز معتقد است که نباید میان سطوح خرد جامعه (مانند تصور شخص از خود و مسئله هویت) و سطوح کلان (مانند دولت، شرکت‌های سرمایه داری چند ملیتی و جهانی شدن) تفکیکی قائل شد، به دلیل این که این سطوح در تعامل مداوم با یکدیگر قرار دارند و تنها از طریق تحلیل پیوسته آنهاست که می‌توان به درکی کامل از تحولات اجتماعی دست یافت (صدیقی، ۱۳۸۹: ۱۵۲).

در نظریه اجتماعی تمرکز اصلی تنها بر اعمال اجتماعی قرار دارد و بر کنش فردی و تجربه شخصی و کلیت‌های اجتماعی کلان توجه ندارد. اعمال اجتماعی خود به خودی و کاملاً ارادی نیستند، بلکه در قالبی قاعده‌مند، سامان‌یافته و متکی بر زمان و مکان صورت می‌گیرند. به بیان دیگر این اعمال در بستر اجتماعی-تاریخی خاصی ساخته و بازتولید می‌شوند و واجد نوعی پویایی بازخوردی هستند. کنشگران نیز در فرایند ایجاد اعمال اجتماعی بر اساس ویژگی‌ها و خصیصه‌های ساختاری نهادینه‌شده در بطن جوامع عمل می‌کنند. در این میان ساختار به عنوان محصول فعالیت اجتماعی نیست بلکه هم‌زمان به عنوان میانجی و پیامد فرایند ساختاری شدن (یعنی تولید و بازتولید نظم اجتماعی در بستر

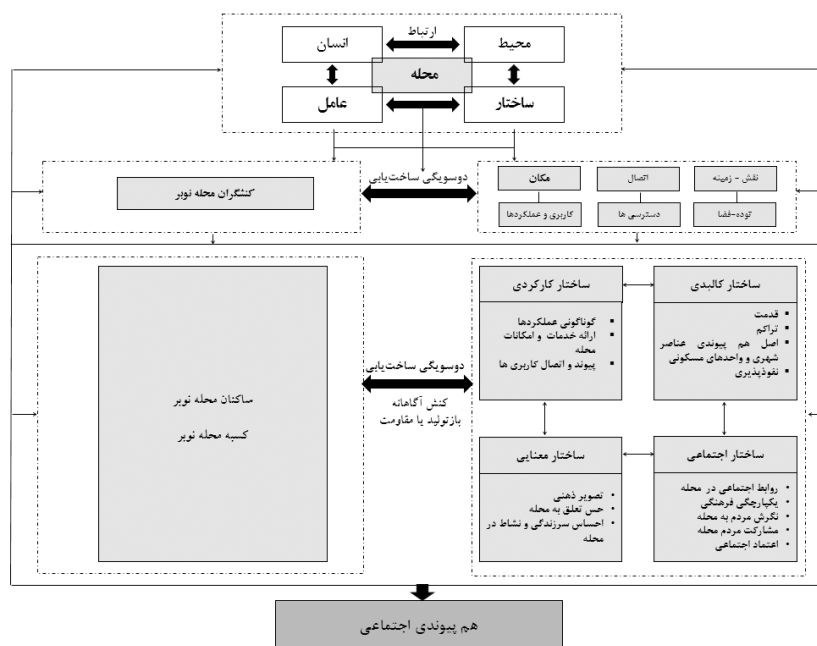
زمان و مکان) ایفای نقش می‌کند. آنتونی گیدنز این تعامل دوسویه میان کنشگر و ساختار را هرمنوتیک مضاعف می‌نامد که به معنای درگیری هم‌زمان عاملان انسانی و ساختارهای اجتماعی در خلق معنا و نظم اجتماعی است. به اعتقاد گیدنز ما جامعه را خلق می‌کنیم، در همان حال که توسط جامعه خلق می‌شویم (مقدس و قدرتی، ۱۳۸۳: ۳۱-۱). گیدنز همچنین تأکید می‌کند که ساختارها باید به گونه‌ای تبیین شوند که ضمن روشن کردن وابستگی عاملان به ساختارها، از شیء‌انگاری انسان‌ها پرهیز شود. عینیت ساختارها و فاعل بودن انسان‌ها نیز از عناصر بنیادی نظریه ساخت‌یابی گیدنز است (پارکر، ۱۳۸۵: ۲۴-۱۶).

معیارهای انسجام کالبدی و انسجام اجتماعی

صاحب‌نظران مختلف ایرانی نظیر توسلی (۱۳۹۵)، پورجعفر و اسماعیلیان (۱۳۹۲) و ماجدی و همکاران (۱۳۹۷) و اندیشمندان مختلف غربی همچون ترانسیک (۱۹۸۶)، الکساندر^۷ (۱۹۸۷)، کارلسون^۸ (۱۹۸۹)، الین^۹ (۲۰۱۳) معیارهای انسجام کالبدی را به این صورت بیان کرده است. برای نمونه توسلی (۱۳۹۵) معیارهایی نظیر وحدت، نظم، هم‌پیوندی، پیوستگی، تناسب، یکپارچگی توده و فضا و... عوامل اصلی در ایجاد انسجام سازمان فضای شهرهای قدیم بوده است (توسلی، ۱۳۹۵). پورجعفر و اسماعیلیان (۱۳۹۲) سه ساختار نظیر ساختار کالبدی (نحوه ترکیب فضا)، ساختار فعالیتی (ارایه خدمات) و ساختار هویتی (معنادار شدن فضا) را به عنوان معیارهای انسجام در نظر گرفته است. ماجدی و همکاران (۱۳۹۷) نیز معیارهایی نظیر زمینه کالبدی (وحدت و کثرت، پیوند، تنوع و تباین فضایی، مرزهای پیونددهنده، اصل ترکیب، هم‌پوشانی بصری، نفوذپذیری و اصل مقیاس و تناسب)، زمینه ساختاری (هم‌پیوندی، عمق، امتداد ساختاری، سلسله‌مراتب، تداخل و امتزاج هندسی، در هم تنیدگی توده و فضا، تعدد فصل مشترک و اتصال) و زمینه کارکردی (پیوند و اتصال کاربری‌ها و وجود عملکرد مشترک ما بین محلات) برای انسجام بیان کرده است. ترانسیک (۱۹۸۶) معیارهایی نظیر اتصال، محصوریت، محور و پرسپکتیو و تلفیق درون و بیرون را در نظر گرفته است. الکساندر (۱۹۸۷) نیز رشد کل‌های وسیع تر، قوه تصور برای ایجاد کلیت در ساختار موجود، همجواری، هماهنگی و شکل‌گیری مراکز را به عنوان معیارهای انسجام بیان کرده است. کارلسون (۱۹۸۹) معیارهایی نظیر یادمانی کردن برخی از عناصر شهر

سستی اقتصاد و رضایت شغلی و معیارهای بعد انسجام فضایی نظیر زیرساخت‌های زندگی، حریم فضای زندگی، کیفیت محیط مسکونی، سهولت دسترسی، تقسیم فضای عمومی و اشتراک خدمات عمومی و معیارهای بعد انسجام مدیریتی نظیر گروه‌های خود سازماندهی، مشارکت در مدیریت، حق سخنرانی عمومی و ارزیابی مدیریت را شامل می‌شود. ویکز و همکاران (۲۰۱۹) معیارهایی نظیر شبکه‌های مجاور، همبستگی اجتماعی و پیوستگی محله را در نظر گرفته است. کیسار کوراماز (۲۰۱۴) بعد تعاملی نظیر روابط اجتماعی بین اعضای جامعه، شبکه‌های اجتماعی و پیوندهای اجتماعی بین اعضای جامعه را برای انسجام اجتماعی در نظر گرفته است. سالینگاروس (۲۰۱۰) دسترسی به پارک و فضاهای عمومی در مرز، ترانسیک (۱۹۸۶) تعاملات اجتماعی، ازکیا (۱۳۸۰) نفوذپذیری محله‌ها به یکدیگر از مرز و میزان آشنایی ساکنان محله با یکدیگر، غلامی و حیاتی (۱۳۹۲) تعهد در قبال جامعه محلی، نگرش مشارکتی شهروندان و میزان مشارکت مردم و امیرفخریان و همکاران (۱۳۹۴) امنیت، دسترسی به خدمات، سلامت و بهداشت محیط و شرایط فرهنگی و اجتماعی را به عنوان معیارهای انسجام اجتماعی بیان کرده است.

به صورت کل، توازن و پیوستگی ابنیه را در نظر گرفته است (حبیبی و همکاران ۱۳۹۶؛ ماجدی و همکاران، ۱۳۹۷). الین (۲۰۱۳) ترکیب و دوگانگی، اتصال، نفوذپذیری تخیل، اصالت و انعطاف‌پذیری را به عنوان معیارهای انسجام بیان کرده است. هم چنین جهت شناخت معیارهای انسجام اجتماعی مطالعات مختلفی توسط اندیشمندان خارجی نظیر پارک و برگس^{۱۰} (۲۰۰۹)، کای و لی (۲۰۱۸)، ویکز و همکاران (۲۰۱۹)، کیسار کوراماز^{۱۱} (۲۰۱۴)، سالینگاروس^{۱۲} (۲۰۱۰)، ترانسیک (۱۹۸۶) و صاحب‌نظران ایرانی همچون ازکیا (۱۳۸۰)، غلامی و حیاتی (۱۳۹۲) و امیرفخریان، رهنما و پوراحمد (۱۳۹۴) صورت گرفته است. پارک و برگس (۲۰۰۹) معیارهایی نظیر رقابت اقتصادی، تضاد سیاسی، ارتباط اجتماعی و یکپارچگی فرهنگی را در نظر گرفته است. کای و لی (۲۰۱۸) برای انسجام اجتماعی پنج بعد انسجام رفتاری، انسجام فرهنگی، انسجام صنعتی، انسجام فضایی و انسجام مدیریتی در نظر گرفته است. معیارهای بعد انسجام رفتاری نظیر ارتباطات همسایگی، شبکه‌های اجتماعی و فاصله روانشناختی اجتماعی و معیارهای بعد انسجام فرهنگی نظیر تداوم فرهنگ عامیانه، جو فرهنگ جامعه و عناصر فرهنگی محلی و معیارهای بعد انسجام صنعتی نظیر درجه سختی اشتغال، درجه سختی کارآفرینی، مدیریت

تصویر ۱. مدل مفهومی هم‌پیوندی اجتماعی.

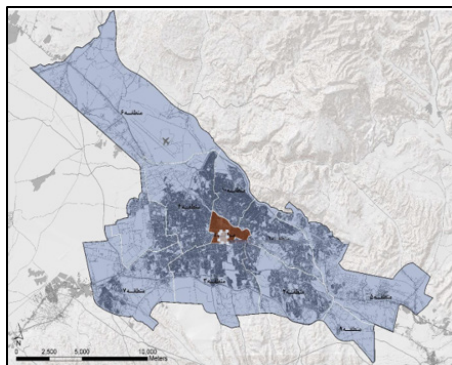
چارچوب مفهومی پژوهش

با توجه به این که شهروندان به عنوان نیروی انسانی قابل اتکا و پیوند عاطفی فرهنگی با شهر و از همه مهم تر به عنوان اصلی ترین و ذاتی ترین نیروی حیات بخش آن می باشند و نگرش مخاطبان و الگوهای ذهنی آنها نقش اساسی را در هماهنگی و انسجام بافت های شهری ایفا می کند. لذا برای درک این موضوع و پیدا کردن چارچوبی برای رسیدن به انسجام ابتدا بررسی نظریه های نظیر نظریه راجر ترانسیک درباره رویکرد منسجم طراحی شهری و برای بررسی رابطه بین عاملیت فردی و ساختارهای اجتماعی نظریه ساخت یابی آنتونی گیدنز مطالعه کرده است. در بخش سوم نیز پس از بررسی استدلالی نظریه ها با معیارهای انسجام کالبدی و انسجام اجتماعی، الگوی مفهومی هم پیوندی اجتماعی در بافت های ایرانی در قالب مدل زیر در «تصویر ۱» پیشنهاد گردید. هم پیوندی اجتماعی محله نوبر محصول تعامل دوسویه میان کنشگران (ساکنان و کسبه) و چهار دسته ساختار (کارکردی، کالبدی، اجتماعی و معنایی) است. کنشگران با کنش های روزمره خود (نظیر حفظ خاطرات جمعی، استفاده از مسجد برای تعامل، مقاومت در برابر تغییر کاربری و...) این ساختارها را بازتولید یا دگرگون می کنند. هم چنین ساختارها نیز امکان ها و محدودیت های کنش را تشکیل می دهند. در این مدل مفهومی ابعاد چهارگانه هم پیوندی اجتماعی بازنمایی عینی مفاهیم کلیدی نظریه ساخت یابی آنتونی گیدنز تلقی می شوند. ساختارهای کالبدی و کارکردی شهر نظیر الگوی کاربری زمین، شبکه دسترسی ها و نظام فرم کالبدی به عنوان منابع و قواعد مادی، زمینه کنش های روزمره را فراهم می آورند و از طریق تداوم این کنش ها تثبیت یا دگرگون می شوند. ساختار اجتماعی بیانگر قواعد هنجاری و روابط نهادمند است که کنش متقابل، اعتماد و مشارکت اجتماعی را سامان می دهد. در نهایت ساختار معنایی ناظر بر بعد تفسیری کنش اجتماعی است که از طریق خوانایی، سرزندگی، خاطره جمعی و حس تعلق، تداوم تعاملات اجتماعی و امنیت هستی شناختی کنشگران را تقویت می کند. هم چنین الگوی مفهومی پژوهش بر اساس مفهوم «دوسویگی ساخت» بوده و هم پیوندی اجتماعی را نتیجه تعامل پیوسته میان کنش و ساختار در مقیاس محله شهری بیان می کند.

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت کیفی است

که با بهره گیری از روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است. هدف پژوهش تبیین هم پیوندی اجتماعی در بافت های شهری ایرانی و واکاوی آن در مقیاس محله نوبر شهر تبریز است. رویکرد روش شناختی پژوهش مبتنی بر درک عمیق تعامل میان کنشگران اجتماعی و ساختارهای شهری بوده و با توجه به ماهیت تفسیری موضوع، روش کیفی به عنوان مناسب ترین رویکرد انتخاب شد. پژوهش در دو مرحله اصلی انجام شد. در مرحله نخست با استفاده از مطالعات کتابخانه ای، مفاهیم انسجام کالبدی، هم پیوندی، انسجام اجتماعی و معیارهای مرتبط با آنها استخراج و با اتکا بر نظریه ساخت یابی آنتونی گیدنز، چارچوب مفهومی پژوهش تدوین گردید. در مرحله دوم به منظور بررسی الگوی مفهومی پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی برای بررسی ارتباط میان انسان و بافت های شهری نظیر ارتباط انسان با ساختار محله نوبر شهر تبریز به کار گرفته شد. جامعه پژوهش شامل ساکنان و کسبه محله نوبر بود که حداقل سه سال سابقه سکونت یا فعالیت در محله داشتند. نمونه گیری به صورت هدفمند و در دسترس انجام شد تا مشارکت کنندگانی انتخاب شوند که آگاهی کافی نسبت به تحولات کارکردی، کالبدی، اجتماعی و معنایی محله داشته باشند. ابزار اصلی گردآوری داده ها، مصاحبه عمیق نیمه سازمان یافته بود. سؤالات مصاحبه بر اساس چارچوب مفهومی پژوهش و ابعاد هم پیوندی اجتماعی (کارکردی، کالبدی، اجتماعی و معنایی) تدوین گردید. به منظور افزایش روایی پیش از اجرای نهایی، سؤالات مصاحبه توسط جمعی از اساتید حوزه شهرسازی بررسی و اصلاح شد تا از هم خوانی آنها با اهداف و مفاهیم نظری پژوهش اطمینان حاصل شود. همچنین در طول فرایند تحلیل از نقل قول های مستقیم مشارکت کنندگان استفاده شد تا پیوند میان داده های خام و مفاهیم استخراج شده به صورت شفاف حفظ گردد. برای تضمین پایایی پژوهش، فرایند گردآوری و تحلیل داده ها به صورت نظام مند و مرحله ای انجام گرفت. تمامی مصاحبه ها با ساختاری نسبتاً یکسان اجرا شد و داده ها به طور کامل ضبط و پیاده سازی گردید. تحلیل داده ها با استفاده از نرم افزار Atlas.ti و در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و گزینشی صورت پذیرفت. در این فرایند کدها و مقوله ها به طور مستمر بازبینی و با یکدیگر مقایسه شدند تا از ثبات مفهومی و انسجام درونی نتایج اطمینان حاصل شود. فرایند گردآوری داده ها تا دستیابی به اشباع نظری ادامه یافت. از مجموع ۲۰ مصاحبه انجام شده، پس از تحلیل اولیه داده ها مشخص گردید که از حدود مصاحبه پانزدهم به بعد

تصویر ۲. نقشه موقعیت محله نوبر در منطقه ۸ شهر تبریز (مأخذ: مهندسان مشاور نقش محیط، ۱۳۹۵).

تصویر ۳. نقشه موقعیت محله نوبر

میان ۱۵ مصاحبه انتخاب شده، ۵ نفر از مشارکت کنندگان را خانم‌ها و ۱۰ نفر از مشارکت کنندگان را آقایان تشکیل دادند. لیست مشارکت کنندگان در این پژوهش به تفکیک جنسیت، سن، مدت سکونت در محله نوبر، تحصیلات و شغل در «جدول ۱» آمده است.

با توجه به چارچوب مفهومی پژوهش در مصاحبه سؤالاتی درباره محدوده محله، تغییراتی درباره عناصر و دسترسی‌هایی محله نوبر در طی سال‌های اخیر، تهیه می‌بحتاج خود و امکانات و خدمات محله، میزان شناخت و ارتباط با ساکنین محله، تصویر ذهنی که از محله دارند و علت انتخاب این محله برای زندگی سؤالاتی پرسیده شد. پس از انجام مصاحبه از ذینفعان به پیدا کردن مفاهیم و انتخاب برجسته مناسب برای مفاهیم

مفاهیم جدیدی به ابعاد هم‌پیوندی اجتماعی افزوده نمی‌شود و بیشتر داده‌های جدید در راستای تأیید مقوله‌های استخراج شده پیشین قرار دارند. بر این اساس اشباع نظری به عنوان معیار توقف مصاحبه‌ها در نظر گرفته شد و ۱۵ مصاحبه برای تحلیل نهایی انتخاب گردید. در مجموع داده‌ها و یافته‌های حاصل از اعتبار و انسجام تحلیلی لازم برخوردار بوده و زمینه تبیین الگوی مفهومی هم‌پیوندی اجتماعی در محله نوبر شهر تبریز را فراهم کرده است.

معرفی محله نوبر شهر تبریز

منطقه ۸ شهرداری تبریز با وسعتی معادل ۳۸۸/۴ هکتار، حدود ۱/۶ درصد از کل مساحت شهر تبریز را به خود اختصاص داده و به عنوان کوچک‌ترین منطقه شهری این شهر شناخته می‌شود. این منطقه تقریباً منطبق بر هسته مرکزی و بافت تاریخی تبریز است و دربردارنده بخش‌های مهمی از گذشته تاریخی و فرهنگی شهر می‌باشد. در محدوده هسته مرکزی جنوب رودخانه، محلات تاریخی نظیر مهاده‌مهن، چهارمنار، خیابان، نوبر، و بوجویه و... قرار دارند. این محلات در ارتباطی منسجم با یکدیگر، به وسیله ساختار گروه‌های اصلی منشعب‌شده از مرکز شهر و بازار تاریخی تبریز، به صورت پیوسته با محلات شمالی شهر در تعامل هستند و نظام شهری یکپارچه‌ای را شکل داده است. با وجود مداخلات جدید شهری از جمله احداث خیابان‌های اصلی مانند جمهوری اسلامی، شهید رنجبر، شریعتی و امام خمینی، هم‌پیوندی درونی میان این محلات تاریخی حفظ شده و ساختار کلی شهر تبریز را انسجام بخشیده است. بخش عمده‌ای از محورهای عملکردی فعال شهری نیز در این محدوده متمرکز هستند (بهمنش‌راد، ۱۳۸۹: ۳۱۹-۳۲۰). لذا برای تبیین الگوی هم‌پیوندی اجتماعی در بافت‌های شهری از میان محله‌های بیان شده بالا، محله نوبر به سبب نزدیکی به هسته مرکزی و وجود عناصر شاخص به عنوان نمونه موردی انتخاب شد و بررسی گردید. با توجه به «تصویرهای ۲ و ۳» محله نوبر یکی از محلات تاریخی شهر تبریز است که در جنوب این شهر قرار دارد. این محله از سمت شمال به محله راسته کوچه، از سمت جنوب به تپه‌های یانیق، از سمت شرق به محله مارالان و از سمت غرب به محله‌های چزنداب و مهاده‌مهن محدود شده است.

بحث و یافته‌های پژوهش

از مجموع ۲۰ مصاحبه انجام شده در محله نوبر شهر تبریز ۱۵ مورد از مصاحبه‌ها برای تجزیه و تحلیل داده‌ها انتخاب شدند. از

جدول ۱. لیست مصاحبه‌شونده‌ها در محله نوبر.

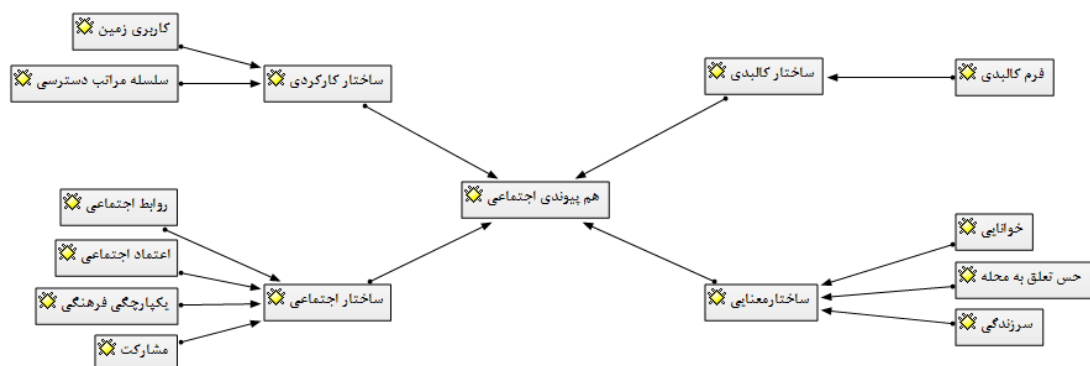
شغل	تحصیلات	مدت سکونت در محله نوبر	سن	جنسیت	مصاحبه‌شونده
خانه دار	بی سواد	۲۳ سال	۷۴	زن	۱
خانه دار	دیپلم	۵۸ سال	۶۴	زن	۲
ابزارفروش	دیپلم	۴۴ سال	۴۴	مرد	۳
بقالی	لیسانس	۵۴ سال	۶۰	مرد	۴
اپتومتریست	لیسانس	۳۲ سال	۶۴	زن	۵
خانه دار	-	۲۵ سال	۶۷	زن	۶
خیاطی	-	۱۶ سال	۶۰	زن	۷
آزاد	-	۷۶ سال	۷۶	مرد	۸
دندان‌ساز	-	۸۰ سال	۸۰	مرد	۹
آزاد	-	۷۷ سال	۷۷	مرد	۱۰
بقالی	-	۶۸ سال	۶۸	مرد	۱۱
آزاد	-	۷۰ سال	۷۰	مرد	۱۲
کارمند	دیپلم	۴۸ سال	۴۸	مرد	۱۳
بازنشسته آموزش و پرورش	لیسانس	۵۴ سال	۷۰	مرد	۱۴
آزاد	-	۶۵ سال	۶۵	مرد	۱۵

ساختار کالبدی، ساختار معنایی و ساختار اجتماعی دسته‌بندی کرد.

ساختار کارکردی

ساختار کارکردی در بافت‌های شهری به سازمان فضایی مناطق شهری برای انجام عملکردهای مختلف مانند تجارت، تولید و فضاها زندگی اشاره دارد. این سازمان‌دهی تحت تأثیر عواملی مانند ارزش زمین، شبکه‌های حمل‌ونقل و استراتژی‌های برنامه‌ریزی شهری است. یکی از عوامل تأثیرگذار در هم‌پیوندی اجتماعی نیز ساختار کارکردی است. برای تصدیق این ادعا نمونه‌هایی از نقل قول‌های مشارکت کنندگان در خصوص این موارد، در ادامه آورده شده است. «عناصر عملکردی نظیر تعمیر لوازم خانگی، بقالی، میوه، مدرسه و درمانگاه از این محله در ذهن من نقش بسته است». «در طی سال‌های اخیر کاربری‌های تجاری و درمانی بیشتر از مسکونی شده است». «دسترسی به بازار و خیابان شهناز وجود دارد». «کاربری‌های موجود در محله خوب هست و محله به بازار نزدیک هست». «در طی سال‌های اخیر در محله دسترسی‌هایی نظیر خیابان ۱۷ شهریور، محل خانه قاضی خیابان شده و خیابان ارک ایجاد شده است». با توجه به کدهای بدست آمده از مصاحبه‌ها ساختار کارکردی را می‌توان در دو دسته کاربری زمین و سلسله‌مراتب دسترسی تقسیم کرد. با توجه به تصویر شماره ۵ و کدگذاری باز، از مفاهیم تنوع کاربری، تغییر کاربری و دسترسی راحت به خدمات می‌توان مقوله کاربری زمین را استنباط کرد. هم چنین از مفهوم تغییر شبکه ارتباطی مقوله سلسله‌مراتب

و روایت‌های حاصل از مصاحبه اقدام گردید. بعد از برچسب گذاری داده‌ها، مفاهیم حاصل شده تحت کدگذاری محوری و در نهایت کدگذاری انتخابی طبقه‌بندی شدند. پس از بررسی‌های انجام شده در مصاحبه‌ها دسته‌بندی هم‌پیوندی اجتماعی به این صورت حاصل گردید. با توجه به «تصویر ۴» هم‌پیوندی اجتماعی در محله نوبر را می‌توان در چهار بعد ساختار کارکردی،

تصویر ۴. نمودار استخراج ابعاد هم‌پیوندی اجتماعی از کدگذاری مصاحبه‌ها.

از نشانه‌های شاخص در این محله هستند». «ساعت قدمت و نماد بودن آن در ایران شناخته شده است». «پدر و مادر در نوبر به دنیا آمده‌اند خودم هم همینجا خانه خریدم و جایی نمی‌روم». «حضور آبا اجدادی و به زندگی در این محله علاقه دارم. محله خوبی است، انسان‌های خوب و با فرهنگی دارد». «من دوست ندارم محل سکونت خود را تغییر دهم و تمایل دارم فرزندانم هم در این محله زندگی کنند». «از وقایع تاریخی چیزی نمی‌دانم می‌گفتند در جنگ‌های قدیم نوبر خیلی کمک کرده ستارخان و باقرخان بودند». «وقایع تاریخی این محله نظیر قیام ملی در ذهن من وجود دارد». «محله قدیمی روسته و سنگفرشی بود با اسب میوه فروشی داشت». «فقط به فکر بازی بودیم نظیر ۷ سنگ. الان بچه‌ها در کوچه بازی نمی‌کنند». «زادگاهم محله نوبر است اینجا بزرگ شدم این محله برایم آشناست مثل وطن هر جا بروم احساس غربت می‌کنم». با توجه به شواهد بدست آمده از مصاحبه‌ها و کدگذاری باز ساختار معنایی را می‌توان در سه مقوله خوانایی، حس تعلق به محله و سرزندگی دسته‌بندی کرد. با توجه به تصویر شماره ۵، مقوله خوانایی را می‌توان از مفهوم نشانه استخراج کرد. از مفاهیم سابقه سکونت، تمایل ساکنین به حضور در محله، وقایع تاریخی، خاطرات شخصی و دلبستگی به محله مقوله حس تعلق به مکان و از حضور جمعی افراد در مکان‌ها می‌توان مقوله سرزندگی را استخراج کرد. در مورد مفاهیم نشانه، تمایل ساکنین به حضور در محله و حضور جمعی افراد توجه افراد مصاحبه‌شونده بالاست و به نظر می‌رسد این موارد اهمیت ویژه‌ای برای ساکنین داشته باشد.

ساختار اجتماعی

ساختار اجتماعی مجموعه‌ای است پویا و در حال دگرگونی و به این دلیل باید آن را با توجه به شرایط ویژه زمانی و مکانی بررسی کرد (عبدی دانشپور، ۱۳۹۰: ۳۰۲). سازمان و سلسله‌مراتب اجتماعی بازتابی از تمایزاتی میان مردم و گروه‌های اجتماعی گوناگون است. این‌ها به نوبه خود به تفاوت‌های توپولوژیک فضایی بدل می‌شوند که ممکن است در بیانی فیزیکی، نظیر جداسازی، پیوند دادن و محصوریت بیان شود (مارشال، ۱۳۹۵: ۱۴۲-۱۴۱). یکی از عوامل تأثیرگذار نیز در هم‌پیوندی اجتماعی محله نوبر ساختار اجتماعی است. نمونه‌هایی از نقل قول‌های مشارکت کنندگان در خصوص این موارد، در ادامه

دسترسی را استخراج کرد. با توجه به روایت بالای ساکنین به نظر می‌رسد مفاهیم تنوع کاربری زمین به سبب استفاده ساکنین از کاربری‌های محله برای تهیه مایحتاج مورد نیاز و تغییر سلسله‌مراتب دسترسی محله اهمیت خاصی دارد.

ساختار کالبدی

ساختار کالبدی بافت‌های شهری بازتابی از تکامل شکل شهری است که با ارتباطات سلسله‌مراتبی و سازمان‌دهی شبکه‌ای مشخص می‌شود. بافت‌های سنتی شهری انسجام خود را در مقیاس‌های کوچک حفظ می‌کنند، در حالی که بافت‌های مدرن ویژگی‌ها را عمدتاً در مقیاس‌های بزرگتر نشان می‌دهند که نشان‌دهنده تفاوت‌های وابسته به مقیاس است (Yang, Zhan, Zhang & Paryzat, 2024). ساختار کالبدی نیز یکی از موارد مهم در هم‌پیوندی اجتماعی محله نوبر است. نمونه‌هایی از نقل قول‌های مشارکت کنندگان در خصوص این موارد، در ادامه بیان شده است. «محله تاریخی، قدمت و اصالت آن را دوست دارم». «مسجد که ۶۷۰ سال دارد و خانه به نام که مربوط به دوره قاجار است». «در طی سال‌های گذشته ساختمان‌های ویلایی به آپارتمان تبدیل شده است». «در این محله فقط ارتفاع ساختمان‌ها عوض شده است»، «این جا اعیان نشین است و بافت قدیمی است و اصیل است». «بافت هنوز قدیمی است تقریباً ثابت است». با توجه به خروجی مصاحبه‌های انجام شده از ذینفعان مقوله فرم کالبدی را برای ساختار کالبدی در نظر گرفت. با توجه به تصویر شماره ۵ و کدگذاری باز مقوله فرم کالبدی را می‌توان از قدمت، اصالت، تراکم و حفظ بافت قدیمی استنباط کرد. با توجه به تکرار بالا در روایت‌های افراد به نظر می‌رسد مفهوم قدمت محله نوبر و عناصر شاخص نظیر برج ساعت، خانه‌های تاریخی و مساجد تاریخی و موزه‌ها برای ساکنین توجه خاصی داشته باشد.

ساختار معنایی

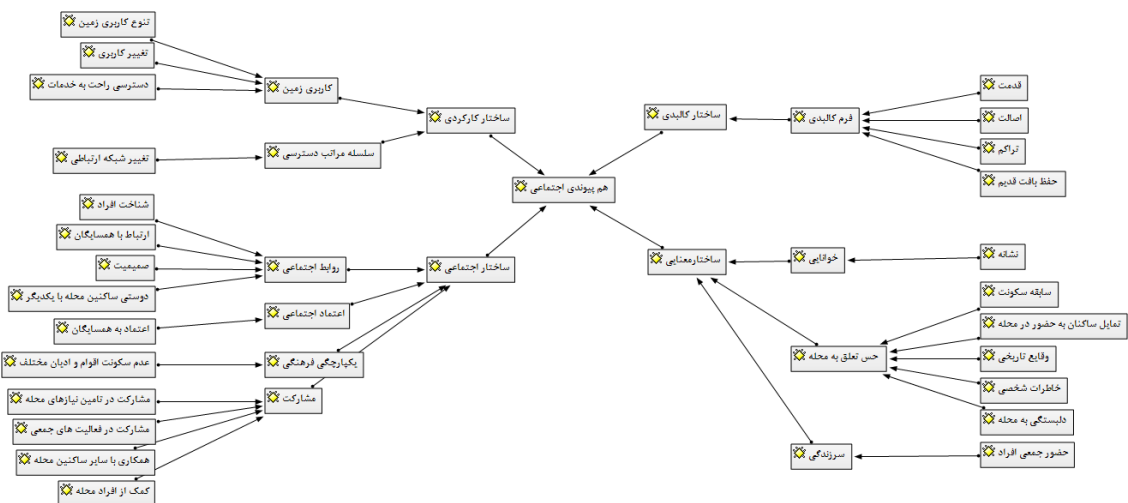
ساختار معنایی در بافت‌های شهری شامل روش‌ها و چارچوب‌های گوناگونی است که هدف آنها بازنمایی و درک فضاهای شهری از طریق بازنمایی دانش، نقشه‌های شناختی و معناشناسی داده‌ها است. ساختار معنایی هم یکی از عوامل تأثیرگذار در هم‌پیوندی اجتماعی محله نوبر است. نمونه‌هایی از نقل قول‌های مشارکت کنندگان در خصوص این موارد، در ادامه بیان شده است. «ساعت، خانه شهریار، خانه نیکدل و موزه‌ها

مفاهیم شناخت افراد، ارتباط با همسایگان، صمیمیت و دوستی ساکنین محله با یکدیگر و مقوله اعتماد اجتماعی را از مفهوم اعتماد به همسایگان و نیز از عدم سکونت اقوام و ادیان مختلف مقوله یکپارچگی فرهنگی را استنباط کرد. هم چنین می‌توان از مفاهیم مشارکت در تأمین نیازهای محله و فعالیت‌های جمعی و همکاری با سایر ساکنین محله و کمک از افراد محله مقوله مشارکت را استخراج کرد. بنابراین ساختار اجتماعی را می‌توان در چهار دسته روابط اجتماعی، اعتماد اجتماعی، یکپارچگی فرهنگی و مشارکت دسته‌بندی کرد. هم چنین با توجه به تکرار روایت‌های ساکنین به نظر می‌رسد مفاهیم شناخت افراد، ارتباط با همسایگان، دوستی ساکنین محله با یکدیگر و کمک از افراد محله اهمیت ویژه‌ای دارد. استخراج مفاهیم برای هر مقوله از روایت‌هایی است که در فرایند مصاحبه با ساکنین بدست آمده که نمونه‌هایی از آن در «جدول ۲» نشان داده شده است.

یافته‌های پژوهش نشان داد که هم‌پیوندی اجتماعی محله نوبر تبریز از طریق تعامل دوسویه میان چهار بعد ساختار (کارکردی، کالبدی، معنایی و اجتماعی) و کنشگران آگاه (ساکنان و کسبه) شکل می‌گیرد و تداوم می‌یابد. این دقیقاً همان «دوسویگی ساختاری» است که گیدنز آن را هسته مرکزی نظریه خود می‌داند: ساختارها هم شرط کنش‌اند و هم نتیجه آن.

ساختار کالبدی محله نوبر نظیر بافت قدیمی محله، نشانه‌های شاخص مانند عمارت شهرداری و مساجد تاریخی

آورده شده است. «جایی برای استفاده عمومی فقط تعداد زیادی مسجد دارد و استفاده می‌کنیم». «از اجداد اینجا هستیم همه افراد محله را می‌شناسم». «همه اصناف بخصوص قدیمی‌های محله را می‌شناسیم». «هرروز باهم هستیم و با همسایگان تعامل داریم». «در کوچه جمع نمی‌شویم در مسجد همدیگر را می‌بینیم». «مردم این محله صمیمی هستند». «رفاقت و همکاری که با دیگر افراد در این محله داریم، صد در صد برایم ارزش دارد. دشمنی نداشته باشیم قهر نباشیم و حداقل سلام علیک داشته باشیم و با یکدیگر مهربان باشیم». «در محله با همسایگان مسابقه برگزار می‌کنیم کوه می‌رویم، دور هم جمع می‌شویم، زندانی آزاد می‌کنیم، جهیزیه می‌خریم». «به کسانی که می‌شناسم و همسایگان اعتماد دارم». «برای مایحتاج خانه بچه‌ها را برای خرید می‌فرستادیم اعتماد داشتند و کالا را می‌دادند و بعد پدر پرداخت می‌کرد». «تغییر قومیتی نیست ولی از حومه شهر و شهرهای اطراف (ارومیه، اهر و...) هستند». «در محله نوبر غریبه کم وجود دارند اکثراً تبریزی هستند». «کاری از دستم بریاید بله در تأمین نیازهای محله انجام می‌دهم». «چیز خاصی نبوده ولی مثلاً کسی مریض بوده یا مشکلی داشته برای رفع آن پول جمع کرده و یا اقدامی بوده انجام دادیم». «خودم پیشقدم نیستم ولی کسی شروع کند همکاری می‌کنم». «خیلی‌ها می‌آیند، برای همسر مریضم همسایه‌ها کمک می‌کنند». با توجه به مصاحبه‌های انجام شده و با توجه به «تصویر ۵»، روابط اجتماعی را می‌توان از

تصویر ۵. نمودار ارتباط مفاهیم مستخرج از کدگذاری اولیه با مقوله‌ها هم‌پیوندی اجتماعی.

جدول ۲. کدگذاری باز - نمونه‌هایی از مفاهیم و مقوله‌های استخراج شده از روایت‌های ساکنین.

نمونه‌ای از روایت ساکنین	مفاهیم	مقوله
عناصر عملکردی نظیر تعمیر لوازم خانگی، بقالی، میوه، مدرسه و درمانگاه از این محله در ذهن من نقش بسته است.	تنوع کاربری زمین	کاربری زمین
در طی سال‌های اخیر کاربری‌های تجاری و درمانی بیشتر از مسکونی شده است.	تغییر کاربری	
دسترسی به بازار و خیابان شهناز وجود دارد.	دسترسی راحت به خدمات	
در طی سال‌های اخیر در محله دسترسی‌هایی نظیر خیابان ۱۷ شهریور، محل خانه قاضی خیابان شده و خیابان ارک ایجاد شده است.	تغییر شبکه ارتباطی	سلسله‌مراتب دسترسی
محله تاریخی، قدمت و اصالت آن را دوست دارم	اصالت	فرم کالبدی
	قدمت	
	تراکم	
	حفظ بافت قدیم	
در طی سال‌های گذشته ساختمان‌های ویلایی به آپارتمان تبدیل شده است		
بافت هنوز قدیمی است تقریباً ثابت است.		
ساعت، خانه شهریار، خانه نیکدل و موزه‌ها از نشانه‌های شاخص در این محله هستند.	نشانه	خوانایی
پدر و مادر در نوبر به دنیا آمده‌اند خودم هم همینجا خانه خریدم و جایی نمی‌روم.	سابقه سکونت	حس تعلق به مکان
من دوست ندارم محل سکونت خود را تغییر دهم و تمایل دارم فرزندانم هم در این محله زندگی کنند.	تمایل ساکنان به حضور در محله	
وقایع تاریخی این محله نظیر قیام ملی در ذهن من وجود دارد.	وقایع تاریخی	
محله قدیمی روسته و سنگفرشی بود با اسب میوه فروشی داشت.	خاطرات شخصی	
زادگاهم محله نوبر است اینجا بزرگ شدم این محله برایم شناخت مثل وطن هر جا بروم احساس غربت می‌کنم.	دلبستگی به محله	
جایی برای استفاده عمومی فقط تعداد زیادی مسجد دارد و استفاده می‌کنیم.	حضور جمعی افراد	سرزندگی
از اجداد اینجا هستیم همه افراد محله را می‌شناسم.	شناخت افراد	روابط اجتماعی
هرروز باهم هستیم و با همسایگان تعامل داریم.	ارتباط با همسایگان	
مردم این محله صمیمی هستند.	صمیمیت	
رفاقت و همکاری که با دیگر افراد در این محله داریم، صد در صد برایم ارزش دارد. دشمنی نداشته باشیم قهر نباشیم و حداقل سلام علیک داشته باشیم و با یکدیگر مهربان باشیم.	دوستی ساکنین محله با یکدیگر	
به کسانی که می‌شناسم و همسایگان اعتماد دارم.	اعتماد به همسایگان	اعتماد اجتماعی
تغییر قومیتی نیست ولی از حومه شهر و شهرهای اطراف (ارومیه، اهر و...) هستند.	عدم سکونت اقوام و ادیان مختلف	یکپارچگی فرهنگی
کاری از دستم بریاید به در تأمین نیازهای محله انجام می‌دهم.	مشارکت در تأمین نیازهای محله	مشارکت
چیز خاصی نبوده ولی مثلاً کسی مریض بوده یا مشکلی داشته برای رفع آن پول جمع کرده و یا اقدامی بوده انجام دادیم.	مشارکت در فعالیت‌های جمعی	
خود پیشقدم نیستیم ولی کسی شروع کند همکاری می‌کنم.	همکاری با سایر ساکنین محله	
خیلی‌ها می‌آیند، برای همسر مریضم همسایه‌ها کمک می‌کنند.	کمک از افراد محله	

نظیر مسجد کدخداباشی، مسجد نوبر، مسجد مدینه، مسجد میدان و مسجد میناساز و خانه‌های تاریخی نظیر خانه نیکدل، خانه صدقیانی، خانه بهنام و خانه شهریار در گذشته امکان تعاملات روزمره و تصادفی را برای ساکنان فراهم می‌آورد. اما خیابان‌کشی‌های جدید و تغییر فرم کالبدی محله نوبر، این تعاملات را تضعیف کرده و کنشگران را از امکان دیدارهای اتفاقی محروم ساخته است. با این حال ساکنان با کنش آگاهانه خود نظیر استفاده مداوم از مسجد و حسینیه به عنوان جایگزین فضای عمومی از دست‌رفته برای تعاملات روزمره، تلاش می‌کنند ساختار اجتماعی را بازتولید کنند. این کنش همان چیزی است که گیدنز آن را «بازتولید ناخواسته» می‌نامد. بنابراین ساختار کالبدی تغییر یافته، کنش را محدود می‌کند اما کنشگران آگاه با عمل خود، ساختار را بازتولید یا دگرگون می‌کنند.

در بعد ساختار کارکردی، در گذشته تنوع کاربری‌های محله نوبر (نانوایی، قصابی، حمام، مسجد) هم به عنوان قواعد و منابع عمل می‌کرد و هم امکان کنش‌های روزمره را فراهم می‌آورد. ساکنان با رفت‌وآمد روزانه برای خرید نان یا حضور در مسجد، این ساختار را بازتولید می‌کردند. اکنون تغییر کاربری‌ها به سمت تجاری مدرن (فست‌فود و کافی شاپ و...) و تغییر تراکم ساختمان‌ها، کاهش دسترسی پیاده به واسطه حضور خودرو در بافت محله نوبر و افزایش ترافیک در بافت، این چرخه دوسویه را مختل کرده است. با وجود این کسبه قدیمی و ساکنان بومی با ادامه خرید از مغازه‌های باقی‌مانده در محله نوبر، نوعی مقاومت آگاهانه در برابر این دگرگونی ساختاری از خود نشان می‌دهند.

ساختار معنایی محله نوبر نظیر خوانایی، حس تعلق به محله و سرزندگی، قوی‌ترین جلوه دوسویگی ساختاریابی گیدنز در محله نوبر است. تصویر ذهنی واضح و خاطره انگیز محله به ساکنان امکان می‌دهد حتی در شرایط تغییر کالبدی در بافت محله نوبر، حس تعلق خود به محله را حفظ کنند. این همان «امنیت هستی‌شناختی» است که گیدنز آن را نتیجه تداوم کارهای روزمره و قابل پیش‌بینی می‌داند. ساکنان با بازگردن خاطرات شخصی از محله نوبر، برگزاری مراسم در مساجد و حسینیه‌ها و انتقال وقایع تاریخی محله به نسل جدید، ساختار معنایی را به طور فعال بازتولید می‌کنند.

کلاس‌های نهج‌البلاغه» و «برگزاری مراسم مذهبی و حفظ سنت دسته‌های عزاداری» تلاش می‌کنند تا ساختار اجتماعی را در برابر مداخلات بیرونی مقاوم سازند. به اعتقاد گیدنز این کنش‌ها نمونه بارز «کنش آگاهانه و بازاندیشانه» است. در «جدول ۳» مقایسه مقوله‌ها و مفاهیم با برداشت میدانی با ابزار مصاحبه و پیشینه پژوهش نشان داده شده است. بیشتر مقوله‌ها و مفاهیم استخراج شده از مصاحبه‌ها با پیشینه پژوهش هم خوانی دارد.

در نهایت بعد ساختار اجتماعی نظیر روابط اجتماعی، اعتماد اجتماعی، یکپارچگی فرهنگی و مشارکت که پیش‌تر از طریق ساختارهای کالبدی و کارکردی تقویت می‌شد، اکنون به سبب تغییر در ساختار کارکردی و کالبدی محله نوبر در معرض بیشترین تهدید قرار گرفته است. ورود جمعیت غیربومی و کاهش شناخت متقابل در محله نوبر، اعتماد اجتماعی را کاهش داده است. باین‌حال کنشگران آگاه محله با ایجاد یا تداوم کارهایی نظیر «کمک به همسایگان خود در محله»، «جمع شدن در مسجد پس از نماز»، «برگزاری مراسم جمع‌خوانی قرآن و

جدول ۳. مقایسه مقوله‌ها و مفاهیم مستخرج از برداشت میدانی با پیشینه پژوهش.

ابعاد	مقوله‌ها	مفاهیم	برداشت میدانی	پیشینه پژوهش
ساختار عملکردی	کاربری زمین	تنوع کاربری زمین	■	گائو و همکاران (۲۰۲۴)؛ ویکز و همکاران (۲۰۱۹)؛ کای و لی (۲۰۱۸)؛ ماجدی و همکاران (۱۳۹۷)؛ پورجعفر و اسماعیلیان (۱۳۹۲)
		تغییر کاربری	■	
		دسترسی راحت به خدمات	■	
	سلسله‌مراتب دسترسی	تغییر شبکه ارتباطی	■	
ساختار کالبدی	فرم کالبدی	اصالت	■	الین (۲۰۱۳)
		قدمت	■	
		حفظ بافت قدیم	■	
		تراکم	■	
ساختار معنایی	خوانایی	نشانه	■	کارلسون (۱۹۸۹)
	حس تعلق به محله	سابقه سکونت	■	سرای و فلاح حسینی (۱۳۹۸)؛ امیرفخریان و همکاران (۱۳۹۴)
		تمایل ساکنان به حضور در محله	■	
		وقایع تاریخی	■	
		خاطرات شخصی	■	
	سرزندگی	دلبستگی به محله	■	ویکز و همکاران (۲۰۱۹)؛ سالیته‌گروس (۲۰۱۰)
		حضور جمعی افراد	■	
ساختار اجتماعی	روابط اجتماعی	شناخت افراد	■	ترانسیک (۱۹۸۶)؛ کیسار کوراماز (۲۰۱۴)؛ ازکیا (۱۳۸۰)
		ارتباط با همسایگان	■	
		صمیمیت	■	
		دوستی ساکنین محله با یکدیگر	■	
	اعتماد اجتماعی	اعتماد به همسایگان	■	غلامی و حیاتی (۱۳۹۲)
	یکپارچگی فرهنگی	عدم سکونت اقوام و ادیان مختلف	■	کای و لی (۲۰۱۸)؛ پارک و برگس (۲۰۰۹)
	مشارکت	مشارکت در تأمین نیازهای محله	■	ژانگ و همکاران (۲۰۲۳)؛ غلامی و حیاتی (۱۳۹۲)
		مشارکت در فعالیت‌های جمعی	■	
		همکاری با سایر ساکنین محله	■	
		کمک از افراد محله	■	

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین الگوی هم‌پیوندی اجتماعی در بافت‌های شهری ایرانی و با تأکید بر نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز، محله نوبر شهر تبریز را به عنوان نمونه موردی مورد بررسی قرار داد. این پژوهش در دو بخش انجام گرفت: در بخش اول پس از بررسی مفاهیم هم‌پیوندی و انسجام اجتماعی، نظریه‌هایی نظیر نظریه راجر ترانسیک درباره رویکرد منسجم طراحی شهری و نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز برای بررسی رابطه بین عاملیت فردی و ساختارهای اجتماعی مطالعه گردید و پس از بررسی استدلالی نظریه‌ها با معیارهای انسجام کالبدی و انسجام اجتماعی الگوی مفهومی هم‌پیوندی اجتماعی در بافت‌های ایرانی پیشنهاد شد. در بخش دوم چارچوب مفهومی پژوهش با روش تحلیل محتوای کیفی با نرم‌افزار Atlas.ti در محله نوبر شهر تبریز بررسی گردید. یافته‌های پژوهش نشان داد که هم‌پیوندی اجتماعی در محله نوبر، پدیده‌ای ایستا و صرفاً کالبدی نیست، بلکه حاصل تعامل پویا و دوسویه میان کنشگران اجتماعی و ساختارهای شهری در بستر زمان و مکان است. این امر نشان‌دهنده کارآمدی نظریه ساخت‌یابی در تفسیر فرایندهای اجتماعی- فضایی در مقیاس محله شهری می‌باشد. نوآوری پژوهش در ترجمه مفاهیم انتزاعی نظریه ساخت‌یابی آنتونی گیدنز به یک الگوی مفهومی قابل کاربرد در طراحی شهری است. در

این راستا ابعاد چهارگانه کارکردی، کالبدی، اجتماعی و معنایی به عنوان جلوه‌های عینی قواعد و منابع، روابط نهادمند و بعد تفسیری کنش اجتماعی شناسایی شدند. یافته‌ها نشان می‌دهد که ساختارهای کالبدی و کارکردی محله نوبر ضمن ایجاد بستر کنش‌های روزمره، از طریق تداوم حضور و تعامل ساکنان بازتولید می‌شوند. هم‌زمان ساختارهای اجتماعی و معنایی با تقویت روابط همسایگی، اعتماد اجتماعی، حس تعلق و سرزندگی نقش تعیین‌کننده در تداوم هم‌پیوندی اجتماعی ایفا می‌کنند. این نتایج به‌روشنی مفهوم «دوسویگی ساخت» در نظریه گیدنز را در بستر محله نوبر بازنمایی می‌کند. اما امروزه مداخلات کالبدی نظیر خیابان‌کشی‌های جدید و تغییر کاربری در محله با اختلال در منابع و قواعد ساختاری، چرخه بازتولید هم‌پیوندی اجتماعی را تهدید می‌کند. ساکنان نیز از طریق کنش‌های آگاهانه و بازاندیشانه خود می‌توانند در برابر این تهدیدها مقاومت کرده و هم‌پیوندی اجتماعی را تا حد قابل توجهی حفظ کنند. بنابراین هرگونه مداخله در بافت تاریخی باید به جای تخریب ساختارهای موجود، امکان کنش‌های روزمره ساکنان را تقویت کند. استفاده از مساجد و حسینیه‌ها به عنوان کانون‌های تعامل اجتماعی، حفظ کاربری‌های محله، محدود کردن خیابان‌کشی‌های جدید و تشویق مشارکت ساکنان در تصمیم‌گیری‌های محله راهکارهایی برای تحقق هم‌پیوندی اجتماعی محله هستند.

پی‌نوشت‌ها

1. Cai & Lu	5. Roger Trancik	9. Ellin
2. Wickes, Zahnow, Corcoran & Hipp	6. Anthony Giddens	10. Park & Burgess
3. Zhang, You, Pundir, & Meijering	7. Alexander	11. Kisar Koramaz
4. Gao, Lim, Wong & Schroepfer	8. Carlson	12. Salingeros

فهرست منابع

- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۰)، *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران: نشر کلمه، چاپ اول.
- اردلان، نادر؛ بختیار، لاله (۱۳۹۰)، *حس وحدت، ت: ونداد جلیلی*، تهران: علم معمار روایال، چاپ اول.
- امیرفخریان، مصطفی؛ رهنما، محمد رحیم؛ پوراحمد، احمد (۱۳۹۴)، *بررسی انسجام درونی محله‌های شهری در شهرهای اسلامی و تقابل آن با پروژه‌های نوسازی شهری*، نمونه مجله عامل شهر مشهد، *مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری*، ۱، ۱۲۵-۱۴۳.
- بذرگر، محمدرضا (۱۳۸۲)، *شهرسازی و ساخت اصلی شهر*، شیراز: نشر کوشا مهر.
- بهمنش راد، جواد (۱۳۸۹)، *در جست‌وجوی هویت شهری تبریز*، تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- بیکن، ادموند (۱۳۹۵)، *طراحی شهرها*، ت: فرزانه طاهری، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- پارکر، جان (۱۳۸۵)، *ساختارندگی*، ترجمه امیرعباس سعیدی‌پور، تهران: آشیان.

پور جعفر، محمد رضا؛ اسماعیلیان، سحر (۱۳۹۲)، در جست‌وجوی معیارهای شکل‌دهنده شبکه فضاهای شهری در بافت‌های تاریخی ایران، نمونه موردی: اصفهان، دردشت، نشریه مدیریت شهری، ۳۱، ۸۱-۶۵.

توحید فام، محمد؛ حسینیان امیری، مرصیه (۱۳۸۸)، تلفیق کنش و ساختار در اندیشه گیدنز، بوردیو و هابرماس و تأثیر آن بر جامعه‌شناسی جدید، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۴ (۳)، ۱۰۷-۷۹.

توسلی، محمود (۱۳۸۱)، ساخت شهر در اقلیم گرم و خشک ایران، تهران: انتشارات پیام و پیوند نو.

توسلی، محمود (۱۳۹۵)، اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران به سفارش معاونت معماری و شهرسازی وزارت راه و شهرسازی.

تولایی، نوین (۱۳۸۷)، شکل شهر منسجم، تهران: انتشارات امیرکبیر.

روشنی، پریسا؛ حبیبی، کیومرث؛ سعیده زربادی، زهرالسادات (۱۳۹۶)، ارایه الگوی مفهومی انسجام بخشی شبکه فضاهای شهری و به کارگیری آن در منطقه ۶ شهر تهران، باغ نظر، ۱۴ (۴۸)، ۴۲-۳۱.

سرای، محمدحسین؛ فلاح حسینی، فریده (۱۳۹۹)، ارزیابی تطبیقی تأثیر ویژگی‌های اجتماعی بر میزان انسجام اجتماعی در محلات قدیمی و جدید شهر یزد (مطالعه موردی: پشت باغ و فاز یک آزادشهر)، جغرافیای اجتماعی شهری، ۷ (۱)، ۹۵-۸۱.

صدیقی، بهرنگ (۱۳۸۹)، تئوری ساختاری آنتونی گیدنز: پیامدهای تئوریک و روش شناختی و کاربرد عملی آن در جامعه‌شناسی، فصلنامه پژوهش اجتماعی، ۳ (۹)، ۱۶۷-۱۴۱.

عبدی دانشپور، زهره (۱۳۹۰)، درآمدی بر نظریه‌های برنامه‌ریزی با تأکید ویژه بر برنامه‌ریزی شهری، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.

غلامی، محمد؛ حیاتی، عقیل (۱۳۹۲)، بررسی تأثیر هویت کالبدی بر انسجام اجتماعی مطالعه موردی: محله اوین شهر تهران، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۳۰ (۱۲)، ۱۵۰-۱۳۱.

مارشال، استفان (۱۳۹۵)، شهرها، طراحی و تکامل، ت: سیدحسین بحرینی و آمنه بختیار، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

محمدی زاده، نسرین؛ ماجدی، حمید؛ زربادی، زهرالسادات سعیده (۱۳۹۷)، ارایه الگوی مفهومی از معیارهای انسجام و امتزاج در بافت محلات تاریخی با یکدیگر (نمونه موردی: محلات بافت تاریخی کرمان، منطقه ۱)، باغ نظر، ۱۵ (۶۱)، ۵۲-۳۹.

مقدس، علی اصغر؛ قدرتی، حسین (۱۳۸۳)، نظریه ساختاری شدن آنتونی گیدنز و مبانی روش شناختی آن، علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، ۱ (۴).

مهندسین مشاور نقش محیط (۱۳۹۵)، طرح توسعه و عمران (جامع) شهر تبریز، اداره کل راه و شهرسازی استان آذربایجان شرقی.

Alexander, C. (1987). *A new theory of urban design* (Vol. 6). Center for Environmental Struc.

Berger-Schmitt, R. (2002). *Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. Social indicators research*, 58 (1), 403-428.

Böhneke, P., & Kohler, U. (2010). *Well-being and inequality*. In *Handbook of European Societies: Social Transformations in the 21st Century* (pp. 629-666). Springer.

Bosswick, W., & Heckmann, F. (2007). *Integration of migrants: Contribution of local and regional authorities*.

Brissette, I., Cohen, S., & Seeman, T. E. (2000). *Measuring social integration and social networks*.

Cai, Z., & Lu, M. (2018). *Social Integration Measurement of Inhabitants in Historic Blocks: The Case of Harbin, China. Sustainability*, 10 (8), 2825.

Carlson, M. (1989). *Place of Performance*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Ellin, N. (2013). *Integral urbanism*. Routledge.

Gao, T., Lim, S., Wong, D. K. H., & Schroepfer, T. (2024). From walking to staying: The impact of spatial qualities on socio-spatial segregation in innovation districts. *Sustainable Cities and Society*, 113, 105688.

Hillier, B., Greene, M., & Desyllas, J. (2000). Self-generated Neighbourhoods: the role of urban form in the consolidation of informal settlements. *Urban design international*, 5 (2), 61-96.

Hillier, B., & Vaughan, L. (2007). *The city as one thing. Progress in planning*, 67 (3), 205-230.

Hillier, B. (2007). *Space is the machine: a configurational theory of architecture*. Space Syntax.

Kisar Koramaz, E. (2014). *The spatial context of social integration. Social indicators research*, 119 (1), 49-71.

Li, P. S. (2003). Deconstructing Canada's discourse of immigrant integration. *Journal of International Migration and Integration/Revue de l'integration et de la migration internationale*, 4 (3), 315-333.

- Liu, L., Huang, Y., & Zhang, W. (2018). *Residential segregation and perceptions of social integration in Shanghai, China. Urban Studies*, 55 (7), 1484-1503.
- Min, Z., & Mingang, L. (2004). *A study on ethnic capital and the transformation of Chinese migrant communities in the United States. Shehuixue yanjiu (Sociological Research)*, 111 (3), 36-46.
- Morris, D. & Hess, K. (2012). *Neighborhood Power*. Boston, MA: Beacon Press. U.S.A.
- Na, L., & Hample, D. (2016). *Psychological pathways from social integration to health: An examination of different demographic groups in Canada. Social Science & Medicine*, 151, 196-205.
- Park, R. E., & Burgess, E. W. (2009). *Introduction to the Science of Sociology* (Vol. 1). University of Chicago Press.
- Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2006). *Immigrant America: a portrait*. Univ of California Press.
- Salingaros, N. A. (2000). *Life and complexity in architecture from a thermodynamic analogy. Physics Essays*, 10, 165-173.
- Semyonov, M., & Glikman, A. (2009). *Ethnic residential segregation, social contacts, and anti-minority attitudes in European societies. European Sociological Review*, 25 (6), 693-708.
- Smith, M. E. (2010). *The archaeological study of neighborhoods and districts in ancient cities. Journal of Anthropological Archaeology*, 29 (2), 137-154.
- Trancik, R. (1986). *Finding lost space: theories of urban design*. John Wiley & Sons.
- Wickes, R., Zahnow, R., Corcoran, J., & Hipp, J. R. (2019). *Neighbourhood social conduits and resident social cohesion. Urban Studies*, 56 (1), 226-248.
- Zhang, Y., You, C., Pundir, P., & Meijering, L. (2023). Migrants' community participation and social integration in urban areas: A scoping review. *Cities*, 141, 104447.
- Yang, S., Zhan, Q., Zhang, K., & Paryzat, H. (2024). Urban Texture Identification and Characteristic Analysis Based on Percolation Theory—A Case Study of the Second Ring Road Area in Wuhan City. *Land*, 13 (5), 717.